

βαρύνουσα ἡμῶν πῶν ἐπιζώντων τὰ στήθη, οἵτινες τοιοῦτου θησαυροῦ ἐστερήθημεν, ἢ τὴν ἄνευ παλμοῦ καὶ αἰσθήματος πλέον καρδίαν σου, μετανάστα τῶν οὐρανῶν, Δημήτριε Παπαρρηγόπουλε!

ΠΕΡΙ ΠΟΛΕΜΟΥ *)

ΥΠὸ ΠΘΙΚΗΝ ΕΠΟΨΙΝ.

~ ~ ~

Τιμηθεὶς ὑπὸ τοῦ συλλόγου τούτου διὰ τῆς ἐγγραφῆς μου ὡς μέλος παρέδρου, ἐθεώρησα καθήκον ὅπως καὶ ἐγὼ ὁμιλήσω ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ἀφ' οὗ πολλοὶ πρὸ ἐμοῦ κύριον ἔργον ἔχοντες τὴν περὶ τοὺς λόγους ἀσχολίαν ἀξιολόγους ὁμιλίας ἀπήγγειλαν.

Οὐδόλως ἀξιῶν ἐγὼ νὰ διαγωνισθῶ πρὸς οἵανδήποτε, κατὰ τὸ λέγειν ἔσομαι λίαν εὐχαριστημένος, εἰάν, ἐν ὅλῃ τῇ λεκτικῇ ἀδυναμίᾳ τῆς ὁμιλίας μου, ἀνευρεθῇ που ἀξία τις εἰς τὴν οὐσίαν.

Θέμα τοῦ λόγου μου ἐξελεξάμην τὸν πόλεμον. Ἀλλὰ μὴ ἐκ τοῦ θέματος ὑπολάβητε, Κύριον, ὅτι, ἐγὼ ὁ τὴν ἐπιστήλην τοῦ πολέμου παιδιόθεν διδαχθεὶς, ἔρχομαι συνήγορος τοῦ ἐπαγγέλατος ὅπερ ἠσπασθην, ὅπως ἐξυμνήσω τὸν πόλεμον, ὡς ἰατρός τις τὴν ἰατρικὴν ἢ νομικός τις τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου. Οὗτοι δικαίως ἠθέλον προσφέρει θυμιάματα εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὴν Θέμιδα, ἀλλ' ἐγὼ, εἰάν ἀποκλειστικῶς συνηγόρουν ὑπὲρ τοῦ πολέμου ἐν λήγοντι ΙΘ' αἰῶνι, ἠθέλεν φανῆ ὑπισθοδρομήσας εἰς ἐποχὴν ἀγριοτάτης τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως εἰς ἐποχὴν, ἣτις οὐδέποτε ἴσως ὑπῆρξεν.

Οὐχί· θέλω ἐξετάσει τὸν πόλεμον ὑπὸ φιλοσοφικὴν ἐποψίαν, καὶ ὡς ἀναγκαῖον κακόν, ὡς ἐκφράζονται οἱ εὐνοϊκώτεροι πρὸς αὐτὸν καὶ ὡς κακὸν φευκταῖον, ὡς φρονῶ καὶ ἐγὼ, καὶ πάντες οἱ θέλοντες ἐπισταμένως νὰ ἐξετάσωσι περὶ τούτου τὴν ἑαυτῶν συνειδήσιν.

Ἄρχομαι λοιπὸν ἀπὸ τοῦ ὀρισμοῦ καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ πολέμου.

*) Λόγος Χ. Σολιώτου ἀξιωματικοῦ τοῦ ἐλλ. στρατοῦ ἀναγνώστῃς ἐν τῷ φιλολογικῷ συλλόγῳ ὁ «Παρνασσός».

[ΠΑΡΘΕΝΩΝ — ΕΤΟΣ Β΄.]

Ὡς εἶπον ἤδη, τινὲς μὲν ὄρισαν τὸν πόλεμον ἀναγκαῖον κακόν, ἄλλοι δὲ εἶπον «εἰάν θέλης τὴν εἰρήνην, προετοιμάζου εἰς πόλεμον», κατὰ τὸ ἀρχαῖον ῥωμαϊκόν, *Si vis pacem para bellum*, ἀλλ' ὑπὸ τὴν γενικωτάτην ἐκφρασίαν ἢ λέξιν πόλεμος σημαίνει πάλην παρατεταμένην μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων δυνάμεων, τεινουσῶν ἵνα περιορίσωσιν, ὑποτάξωσιν ἢ καταστρέψωσιν.

Οὕτως ὑπολαμβάνομένου, ἡ κατάστασις τοῦ πολέμου ἐστὶν ἡ φυσικὴ κατάστασις παντὸς ὅ,τι ὑπάρχει. Οὕτως οὐδὲν ὄν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ μὴ τείνον νὰ ὑποτάξῃ, ἀλλοιώσῃ ἢ καταστρέψῃ τὰ ἄλλα ὄντα. Ὑπάρχει γενικὸς τις νόμος ἀπορροφήσεως ἢ ποθήσεως ἐξ οὗ οὐδὲν διαφεύγει, οὐδ' αὐτὴ ἢ καλουμένη φύσις ἀνόργανος.

Καὶ πρῶτον ὁ ἄνθρωπος, τὸ λογικώτερον ὄν, ἐκ τῶν γνωστῶν τῆς φύσεως διατελεῖ εἰς διηνεκὴν πόλεμον πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα, ἐξ ὧν τὰ μὲν ὑποτάσσει, τὰ δὲ πολεμεῖ, ὑποτάσσει τὸν ἵππον, τὸν κύνα, τὸν βοῦν, τὸν ἐλέφαντα, πολεμεῖ τὰς τίγρεις καὶ τοὺς λέοντας, φονεύει τὰς δορκάδας, τοὺς λαγωούς καὶ τὰ πτηνὰ, καὶ πλείστα ἄλλα ζῶα χρησιμεύοντα εἰς τροφήν αὐτοῦ.

Ἐπειτα τὰ ζῶα διατελοῦσιν εἰς πόλεμον κατὰ ἤδη, κατατρωγόμενα πρὸς ἄλληλα, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἀνοργάνῳ φύσει τὰ διάφορα αὐτῆς στοιχεῖα ἀντιμάχονται καὶ συνεπάγονται γενικὴν πάθησιν ἢ ἀλλοίωσιν.

Ἡ κατάστασις τοῦ πολέμου ὑπάρχει κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, εἰς τὸν ἠθικὸν καλούμενον κόσμον. Ἐκάστη ἰδέα ἀποκρούει τὰς ἰδέας τὰς διαφορετικὰς ὅπως ὑπάρξῃ μόνη καὶ πολεμεῖ τὰς φυσικὰς δυνάμεις, ἐξ ἀντιθέτου δὲ αἱ φυσικαὶ δυνάμεις τεινουσὶν ἵνα πνίξωσι τὴν ἰδέαν. Ἐντεῦθεν προέρχεται ὥστε τὸ ὄν αὐτὸ μᾶλλον πολυσύνθετον πάντων τῶν ἄλλων, ὁ ἄνθρωπος, διατελεῖ εἰς διηνεκὴν πόλεμον πρὸς τὸν ἄνθρωπον τὸν ὁμοίον του καὶ πρὸς τὴν φύσιν.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει πεποιοθήσεις καὶ

πάθη. Ἐντεῦθεν δι' αὐτὸν δύο αἰτίαι ἀκαταπαύστου πάλης. Ὡς πνεῦμα θέλει νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ ὑπάρχον δι' οὐτινος ὄφειλε νὰ ὑπάρχη· καὶ ἐντεῦθεν πηγάζει ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος, ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης, ἥτις τὸν ἐμψυχώνει. Ὡς ὅν δὲ ὑλικὸν καὶ ἐμπαθὲς προσπαθεῖ ν' ἀποροφήσῃ τὰ ἄλλα ὄντα, περιλαμβανομένων καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἵνα καταστήσῃ αὐτὰ ὑπερέτας τῶν ἀναγκῶν του καὶ τῶν παθῶν του, πρὸς εὐχαρίστησιν τῶν ὀρέξεών του καὶ θριάμβου τῶν ἐδεῶν του.

Πᾶς πόλεμος μεταξὺ ἀνθρώπων προέρχεται ἐκ μιᾶς ἐξ αὐτῶν τῶν αἰτιῶν. Καὶ εἰ μὴ ἡ ἰδέα ἤρχετο εἰς πάλην κατὰ τῆς ἰδέας, ὁ πόλεμος γινόμενος τότε διὰ μόνου τοῦ λόγου τῆς γραφίδος καὶ τοῦ τόπου, καὶ τέλος διὰ παντὸς ὅ,τι ὀρθῶς ἠδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ὄπλα αὔλα, δὲν θὰ εἶχε βεβαίως οὐδεμίαν κακὴν συνέπειν διὰ νὴν ἀνθρωπότητα· ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδέποτε συνέβη οὕτω. Πάντοτε ὅταν δύο ἰδέαι συγκρούωνται, ἡ μία ἢ ἡ ἄλλη ἢ καὶ αἱ δύο λαμβάνουσιν ἐπικούρους δυνάμεις φυσικὰς, ἵνα φονεύσωσι τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ὑπερασπιζομένους τὴν ἐναντίαν ἰδέαν. Ὁ πόλεμος τότε τελεῖται διὰ προγραφῶν, πυρῶν καὶ ἰκριωμάτων· χρῶνται στρατιωτῶν, κανονίων καὶ πλοίων· προχωροῦσι διὰ τῆς λεηλασίας καὶ τῆς πυρκαϊᾶς, καὶ ἐνεργοῦσι τέλος εἰς τοὺς πολέμους τῆς ἰδέας πᾶν ὅ,τι γίνεται εἰς τοὺς πολέμους, εἰς οὗς τὰ ὑλικά πάθη ὑπάρχουσι μόνον, ὡς εἰς τοὺς πολέμους τῆς εἰσβολῆς καὶ τῆς κατακτῆσεως.

Θέμα ἡμῶν ἔσεται ἡ ἐξέτασις μόνου τοῦ ὑλικοῦ πολέμου, ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὰ μέσα καὶ τὰς συνεπείας αὐτοῦ. Ἐν ἀρχῇ δὲ πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τούτων ἀποφαινόμεθα ὅτι ἀδύνατος ἀποβαίνει ἡ δικαιολόγησις τοῦ πολέμου εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ εἰς τὴν συνείδησιν, ἐκτὸς μιᾶς μόνης περιστάσεως· τὴν μοναδικὴν ταύτην περιστάσιν διακρίνομεν ἀμέσως, ἐστὶν ἡ περίστασις καθ' ἣν λαμβάνουσι τὰ ὄπλα ἵνα ἀποκρούσωσι διὰ τῆς δυνάμεως τὴν

ἀνάπτυξιν ἄλλης δυνάμεως ἐνεργούσης ὅπως κατισχύσῃ ἰδέα τις ἄδικος, εἶναι ἢ περίστασις καθ' ἣν λαὸς τις ὑπερασπίζεται τὸ ἔδαφός του, τὴν ἰδιοκτησίαν του, τοὺς νόμους του καὶ τὴν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τῆς θρησκείας του κατὰ τοῦ λαοῦ ἢ τῆς κυβερνήσεως, ἥτις πειράται νὰ ἀρπάσῃ αὐτὴν τὴν περιουσίαν, νὰ μεταβάλλῃ τοὺς νόμους καὶ νὰ πνίξῃ τὸ θρήσκευμα.

Ὁ πόλεμος ἔχει αἰτίαν ἢ τὴν βιαίαν πραγματοποίησιν ἰδέας τινὸς, ἢ τε τὴν εὐχαρίστησιν τινος πάθους. Καὶ ὄντως πᾶσα ἰδέα ἐν τῷ κόσμῳ καὶ πᾶν πάθος ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ὀρμῇ αὐτῶν παράγουσι τὸν πόλεμον. Ἰπακούουσαι εἰς αὐτὸν τὸν γενικὸν νόμον τῆς ἀπορροφήσεως, διὰ τοῦ ὁποίου πᾶν τὸ ὑπάρχον φέρεται νὰ ὑποτάξῃ καὶ ἐξομοιώσῃ πᾶν τὸ παρ' αὐτῷ, αἱ διάφοροι κοινωνίαι τῶν ἀνθρώπων φλέγονται ἀκαταπαύστως ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ὑποτάξωσι τὰς γειτονικὰς κοινωνίας, καὶ νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς αὐτὰς βίον ὅμοιον πρὸς τὰ ἴδια ἐαυτῶν ἤθη· καὶ ἐπειδὴ αἱ κοινωνίαι πρὸς ἀλλήλας παρίστανται διὰ τῶν κυβερνήσεών των, διὰ τῶν ἀνθρώπων των, συμβαίνει οὐ μόνον αἱ ἰδέαι, καὶ τὰ πάθη τῶν λαῶν, ἀλλὰ πολλάκις μόνον αἱ ἰδέαι καὶ τὰ πάθη τὰ ἀτομικά τινων ἀνθρώπων, ἀρκούσιν ὅπως ὀπλίσωσι λαοὺς τοὺς μὲν κατὰ τῶν δὲ, καὶ ἐκ πασῶν τῶν αἰτιῶν τοῦ πολέμου αὕτη βεβαίως ἐστὶν ἡ συνηθεστέρα. Ἀφ' οὗ χρόνου κατεστράφη ἡ Τρωάς, διὰ τὴν ἀρπαγὴν, πιθανόν, ἐνόχου γυναικὸς, μέχρι τῆς Αἰκατερίνης τῆς Β'. ἥτις ἐπεχείρησε τὸν πόλεμον ὅπως ἀναδείξῃ νικητὴν τὸν ἐραστὴν αὐτῆς, πόσαι αἱματοχυσαὶ καὶ κτερημώσεις ἐγένοντο, ἄνευ ἄλλου σκοποῦ, εἰ μὴ πρὸς εὐχαρίστησιν τῶν παθῶν καὶ πολλάκις τῶν ἀπλῶν φαντασιῶν ἀτόμων τινῶν; Ἀπὸ τοῦ Περικλέους, τοῦ ἄλλως τε μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς, ὅστις ἐπιδιώκων τὴν ἀναβολὴν τῆς ἀποδώσεως λογαριασμοῦ τῶν δημοσίων χρημάτων, ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος αὐτουργὸς τοῦ τριακονταετοῦς Πελοποννησιακοῦ

πολέμου, καθ' ὅν κατεστράφησαν οἱ Μιτυληναῖοι, κατεσφάγησαν οἱ Πλαταιεῖς καὶ ἠφανίσθησαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ διὰ τοῦ πολέμου καὶ διὰ τοῦ λοιμοῦ, καὶ, ὕπερ χειρίστον, καταδιηρέθη καὶ ἐξησθένησεν ἡ Ἑλλάς, ὥστε μετ' ὑλίγου ὑπέκυψεν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν Ῥώμην, μέχρι Ναπολέοντος τοῦ III, ὅστις, ὅπως ἀποσοβῆ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν κίνδυνον ἕνεκα τῶν φιλελευθέρων ἀξιώσεων τῶν Γάλλων, περισπῶν τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς ἐξωτερικὰ πράγματα, ἐθυσίασε τόσους Γάλλους στρατιώτας εἰς μεμακρυσμένας χώρας ἀνωφελῶς, καὶ ἐσχάτως παρέδωκεν ὀλόκληρον τὴν Γαλλίαν εἰς ἐσχάτην καταστροφὴν καὶ ταπείνωσιν, πόσαι ἄλλαι αἵματοχυσίαι καὶ καταστροφαι καὶ ἐμπρησμοὶ ἐγένοντο πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰδιοτελῶν σκοπῶν τινῶν ἀτόμων;

Δύναται τις νὰ κατατάξῃ ὅλους τοὺς πολέμους ὑπὸ τὰς ἐξῆς γενικὰς κατηγορίας.

Πόλεμος συμφέροντος· πόλεμος ἀρχῶν· καὶ πόλεμος ἀρχῶν καὶ συμφέροντος συνάμα.

Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν τοῦ πολέμου τοῦ συμφέροντος τάσσεται ὁ πόλεμος τῆς εἰσβολῆς. Ὅντως τὸ προσωπικὸν καὶ καθαρῶς ὑλικὸν συμφέρον ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ἡ πρώτη αἰτία βιαίας πάλης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἄγριός τις ἰδρυσε δι' ἑαυτὸν μίαν καλύβην ἢ ὠκιοποιήθη ἐν σπήλαιον, συνήθροισεν ἐκεῖ καρπούς τινάς, καὶ ἐργαλεία τινὰ θήρας ἢ ἀλιείας. Ἐρχεται ἄλλος τις ἄγριος, εἴτε μόνος εἴτε μετὰ συμμάχων, καὶ προσπαθεῖ νὰ καταστρέψῃ ἢ ἐξώσῃ τὸν πρῶτον κάτοχον, ὅπως κυριεύσῃ τὴν καλύβην μετὰ τῶν περιεχομένων, χωρὶς αὐτὸς νὰ κοπιᾷ πρὸς κατασκευὴν τινὸς ἰδρύματος. Ἴδου τὸ στοιχείον τοῦ πολέμου τῆς εἰσβολῆς! καὶ εἶναι δύσκολον νὰ ἀνεύρη τις ἄλλο τι εἰς τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐκστρατείας, αἵτινες ἰδρυσαν ἢ κατέστρεψαν τόσα κράτη Ἀσιατικά, αἵτινες ἔδωκαν τὸν γνωστὸν κόσμον εἰς τοὺς Ῥωμαίους καὶ ἀκολού-

θως τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος εἰς τοὺς βαρβάρους τοῦ Βορρᾶ, καὶ ἐγγύτερον πρὸς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν τὴν Ἀμερικὴν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Πόλεμον εἰσβολῆς καὶ ἐξολοθρεύσεως: ἰδοὺ τί ἀπαντῶμεν εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Λαοὶ δυσηρεστημένοι ἐκ τῆς μερίδος τῆς κληροδοτήσεώς των, ὀδηγούμενοι ὑπὸ ἀρχηγῶν ἐχόντων τὸ πάθος νὰ διοικήσωσιν, ἐφορμῶσι διὰ μέσου τοῦ κόσμου, κυριεύουσι γαίας, ἐκβιάζουσι τοὺς ἀνθρώπους νὰ καλλιεργῶσιν αὐτάς, πρὸς ὄφελος τῶν κατακτητῶν, καὶ φονεύουσιν αὐτούς, ἐὰν ἀντιτείνωσι. Τότε ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Κιγικοχάνης καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ Γερουσία ἔσχον τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν δόξαν νὰ λέγωσι εθέλων καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ κόσμου ὑπήκουεν αὐτοῖς.

Ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλασμένος οὕτως, ὥστε καὶ ὅταν ἐνεργῇ μετὰ πλείστης βίας, ἔχει φόβον τινὰ διὰ τὴν ἑαυτοῦ σκαιότητα καὶ δυσπιστεῖ πρὸς ἑαυτόν. Ὁ ἰσχυρισμὸς, εἶπεν ὁ Ῥουσσὸς, οὐδέποτε εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρὸς, ὥστε νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν κύριον, ἐὰν δὲν μεταβάλλῃ τὴν δύναμίν του εἰς δίκαιον καὶ τὴν ὑπακοὴν εἰς καθῆκον. Δοιοπὸν ἦτε ὑπὸ φόβου ἀναστοφῆς τῆς τύχης, ἦτε ἵνα δικαιῶνται εἰς τοὺς ἰδίους αὐτῶν ὀφθαλμοὺς, οἳ κατακτηταὶ λαοὶ ἢ ἀρχηγοὶ λαῶν οὐδέποτε παραλείπουσι νὰ ἐπικαλῶνται ἰδέαν τινὰ ἢ ἀρχὴν πρὸς στήριξιν τῶν ἀρπακτικῶν ἢ φιλοδόξων ἀξιώσεων των. Αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ καταπείσωσι τοὺς ἄλλους, καὶ ἴσως καὶ ἑαυτούς, ὅτι πράξεις καθαρῶς ἐγκληματικαί, ὡς ἡ ἀρπαγὴ καὶ ὁ φθόνος, εἶναι μόνον ἢ πραγματοποιήσεις ἰδέας τινός.

Οὕτως οἱ κατακτηταὶ τῆς Ἀμερικῆς δὲν ἐτόλμησαν νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι κατέσρεφον τοὺς Καναίβας, τοὺς Ἐρυθροδέρμους, καὶ τόσας φυλὰς Ἰνδικὰς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ οἰκειοποιηθῶσι τὰς ἰδιοκτησίας αὐτῶν τῶν λαῶν. Οὐχί, ἡ ἰσχὺς ὀλόγυμος ἐρυθριᾷ καθ' ἑαυτήν. Εἶπον ὅτι σκοπὸν εἶχον νὰ ἐπιβάλωσι τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ εἰς ὅλον τὸν νέον Κόσμον, καὶ ὅτε ἔκαιον ἐπὶ πυρᾶς

τούς Ἰνδοὺς ἵνα καταδείξωσιν αὐτοῖς τὰ μεταλλεῖα τοῦ χρυσοῦ, ἐκάλουν τοῦτο ἔργον πίστεως.

Ὅτε οἱ Ἰουδαῖοι ἐξωλόθρευον τοὺς Φιλισταίους καὶ τοὺς ἄλλους εἰρηνικοὺς κτήτορας τῆς Συρίας ἵνα κερδίσωσι τὰς γαίας αὐτῶν, ἐφρόντιζον νὰ λέγωσι καὶ κατήντησαν νὰ πιστεύωσιν ὅτι ἐνήργουν αὐτῶν κατὰ παραγγελίαν τοῦ Θεοῦ καὶ καὶ ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, τοῦ Θεοῦ τοῦ πολέμου, ὡς ἐκφράζονται καὶ σήμερον ἔτι τὰ βιβλία τῆς θρησκείας. Καὶ πῶς νὰ μὴ ἔχωσι τὴν ἀλλόκοτον ταύτην φαντασίαν, ἀφοῦ καὶ σήμερον ἔτι ὑπάρχουσι συγγραφεῖς δικαιολογοῦντες τὰς φρικώδεις ἀνθρωποκτονίας τὰς ἀναφερομένας ἐν ταῖς Γραφαῖς διὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι «ὁ Ἑβραϊκὸς λαὸς φύλαξ τῆς πίστεως τοῦ μονοθεϊσμοῦ ἐξεσέλει ἀποστολὴν ἐκπολιτιστικὴν καὶ ἀγίαν, ὅτε κατέσφαξε τοὺς εἰδωλολάτρας;» Καὶ τί ὠφελεῖ ἡμῖν, ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν οἱ πτωχοὶ αὐτοὶ οἱ εἰδωλολάτραι, ἐὰν ὑμεῖς ἔχετε ἓνα Θεὸν, καὶ αὐτὸς ὁ εἷς εἶναι τόσο κακὸς ὅσον δέκα χιλιάδες ἄλλοι;

Ὁ Θεὸς, ἦτοι τὸ λογικὸν καὶ τὸ δίκαιον, ἀνῆκον εἰς τοὺς Φιλισταίους, ὅτε αὐτοὶ ὑρασπίζοντο τὰς ἑαυτῶν ἐστίας, ὡς ἦν μετὰ τοῦ Θεμιστοκλέους ἐναντίον τῶν Περσῶν, μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη ἐναντίον τοῦ Ἰμβραῖμη, μετὰ τῶν Ἰσπαγῶν ἐναντίον τῶν Γάλλων κατὰ τοὺς πολέμους τῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ μετὰ τῶν Γαλλικῶν στρατευμάτων εἰς τοὺς λόφους τοῦ Saint Chamont καὶ εἰς τὸ Βατερλώ.

Ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ τὸ δίκαιον ἀνῆκει εἰς ἐκείνοδς, οἵτινες ἀναγκάζονται νὰ προστρέξωσιν εἰς τὴν βίαν, ὅταν τις ἀρχῶν χειρῶν ἀδίκων προσπαθεῖ νὰ τοῖς ἐπιβάλη Νόμους, Θρήσκευμα, καὶ μορφὴν πολιτεύματος καὶ κοινωνίας, ἐναντίον τῶν ἀναγκῶν των, τῶν ἠθῶν των, ἢ καὶ αὐτῶν τῶν προλήψεων των. Εἶναι μετὰ παντὸς ἀνθρώπου καὶ παντὸς ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἄλλος τις ἀνθρώπος, ἢ ἄλλος τις λαὸς θέλει νὰ θέσῃ εἰς κατάστασιν ὑποταγῆς ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς.

Λοιπὸν δὲν εἶναι πάντοτε ὁ Θεὸς πρὸς τὸ μέρος τῶν ἰσχυρῶν. Μάλιστα δυστυχῶς συμβαίνει συχνάκις τὸ ἐναντίον. Παρατηροῦμεν συναήθως ἐν τοῖς πολέμοις τὴν δικαιοτέραν ὑπόθεσιν, τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Θεοῦ ὑποτασσομένην εἰς τὴν ἀδικωτέραν, τοῦλάχιστον ἐπὶ τινὰ χρόνον. Τυχαῖα περιστατικὰ πολλάκις ἀποφασίζουσι τὴν τύχην τῶν ὀπλων.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, πολλάκις, λαοῦ τινος ὑποκύπτουτος εἰς τὴν βίαν ἢ καὶ ὀλοτελῶς ἐξαφανιζομένου, νέα κοινωνία ἀναφαίνεται ἐκεῖ, καλλιτέρα τῆς ἀντικατασταθείσης, καὶ ἀποκτᾷ διὰ τῆς ἐργασίας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ καταστραφέντος Κράτους δικαιώματα μὴ κτηθέντα διὰ τῆς κατακτήσεως, καὶ δημιουργεῖται ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατάστασις πραγμάτων ἐπίσης σεβαστῆ καὶ ἐγγυτέρα πρὸς τὸν πολιτισμὸν ἢ ὅσον ἢ ἀντικατασταθεῖσα τάξις, ἀλλὰ δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι αἱ μεμακρυσμένα αὐτὰ συνέπειαι δικαιολογοῦσι τὸ ἔργον τῆς κατακτήσεως.

Ὅταν εἷς ἀνθρώπος ἢ δέκα χιλιάδες ἀνθρώποι δουλοφονῶνται, καὶ τὰ σώματά των ἐναποτίθενται ὑπὸ τὴν γῆν, ἢ γῆ ἀνθίζει ἐπὶ τῶν τάφων των καὶ καλύπτεται ὑπὸ σιτηρῶν καλλιτέρων, ἅτινα τρεφουσι λαοὺς εὐδαιμονεστέρους. Τοῦτο εἶναι μία συνέπεια, ἢ δὲ δουλοφονία καὶ ἢ ἀρπαγὴ ἄλλο ἔργον, ὅπως διάφορον, ὅπερ οὐδόπως ἀποβάλλει τὸν ἐγκληματικὸν χαρακτήρα του οἰαιδήποτε καὶ ἂν ὦσιν αἱ μεμακρυσμένα συνέπειαι ἄς ἐπιφέρει ἀκολούθους του.

Λοιπὸν αἱ εἰσβολαὶ καὶ αἱ κατακτήσεις εἰσὶν ἀνασιουργήματα κατὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου.

Οὕτω βλέπομεν ὅτι καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν τέκνων τῶν κατακτητῶν αἱ παραδόσεις αἱ ἀκουόμεναι μετὰ πλείστης κατανύξεως, τὰ ὀνόματα τὰ μᾶλλον ἀγαπητὰ, εἶναι τὰ τῶν ἠρώων τῶν θαυόντων ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ τόπου των καὶ τῆς θρησκείας τῶν πατέρων των. Καὶ τίς ἠθελεν εἶναι τόσο ἀναιδῆς ὥστε νὰ ἐτόλμα νὰ ὠμολόγει ἰὸτ ἐπρωτίμα νὰ ἦτο Καῖσαρ καὶ οὐχί

Vercingetoriz, Ξέρξης καὶ οὐχὶ Λεωνίδα, Ἀρταξέρξης, καὶ οὐχὶ Θεμιστοκλῆς;

Μετὰ τὸ πάθος τοῦ κατακτᾶν καὶ διοικεῖν ἄτινα ὀδηγοῦσιν εἰς τὴν ἄρπαγην καὶ τὸν φόβον ἀκολουθεῖ ὡς μεγάλη τις αἰτία τοῦ πολέμου ἄλλο τι πάθος, ὅπερ ἐνίοτε ὑπηρετεῖ ὡς κάλλυμμα ὑποκριτικὸν τὰς ἀνωτέρω αἰτίας. Τοῦτό ἐστὶν ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς. Συνίσταται δὲ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, ὅπερ ἀξιοῖ νὰ ἀναγκάζωμεν τοὺς ἄλλους νὰ πιστεύωσιν ὅ,τι πιστεύομεν καὶ ἡμεῖς καθόσον ἀφορᾷ εἰς τὰ μυστήρια τῆς δημιουργίας καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, ἢ τοῦλάχιστον νὰ προσφέρωνται ἐξωτερικῶς οἱ ἄλλοι ὡς ἂν εἶχον τὰς αὐτὰς μεθ' ἡμῶν θρησκευτικὰς δοξασίας.

Καὶ τὸ πάθος τοῦτο γεννᾶται ἐκ τοῦ ἐγωϊσμοῦ, τῆς πηγῆς πάντων τῶν ἀμαρτημάτων καὶ ἐκ τοῦ φόβου τοῦ σκληροτάτου τῶν παθῶν: ἐκ τοῦ ἐγωϊσμοῦ διότι ὅταν τις λατρεύῃ τὸν Θεὸν ἄλλως πῶς ἢ ἡμεῖς ἢ καὶ δὲν τὸν λατρεύῃ ποσῶς, ὑπολαμβάνομεν τοῦτο ἐπικρισιν κατὰ τῶν ἰδνῶν ἡμῶν, σαρκασμὸν κατὰ τῆς νοημοσύνης ἡμῶν, δι' ἣν ὑπερηφανευόμεθα. Λοιπὸν ὀφείλει ὁ σαρκαστῆς ἢ νὰ σιωπᾷ ἢ ν' ἀποθάνῃ, διὰ νὰ δυνάμεθα νὰ ἐξακλόουθῶμεν δοξαζόμενοι ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τῇ ὀρθότητι τῶν κρίσεων ἡμῶν. Ἐκ τοῦ φόβου δὲ, διότι παρατηροῦμεν ὅτι ἡ μισαλλοδοξία διετάρχξε τὸν κόσμον, ἀφότου τὸ δόγμα τῶν φρικτῶν καὶ αἰωνίων κολάσεων ἐγένετο δόγμα θρησκευτικόν.

Χριστιανὸς τις οἴαςδήποτε αἰρέσεως σκέπτεται ὅτι θέλει καταδικασθῆ εἰς τὰς αἰωνίας τοῦ Ἄδου κολάσεις, ἐὰν δὲν συμμορφωθῆ πρὸς τινὰς συνηθείας, ἃς ἡ θρησκεία ἐπιβάλλει αὐτῷ.

Ὅταν ἅπαντες πράττουσιν ὡς αὐτὸς, τότε οὗτος ἐγκαρδιούμενος ζῆ ἡσυχος, ἀναμένων τὴν αἰωνίαν μακαριότητα· ἀλλ' ἐὰν πλησίον αὐτοῦ παρουσιασθῆ ἄνθρωπός τις διατεινόμενος ὅτι ἡ προσδοκωμένη αὐτῇ μακαριότης δὲν ὑπάρχει, ἢ ὅτι δι' ἄλλων ἱεροτελεστιῶν ἢ δογματῶν δύναται τις νὰ τὴν ἀπολαύσῃ, τότε

ὁ πιστὸς ταρασσεται, ὅπως δὲ καὶ ἂν ᾖ, ὁ δισταγμὸς εἰσέρχεται εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ὁ φόβος τὸν καταλαβάνει, καὶ ἐξεγείρεται κατὰ τοῦ ἀπίστου τοῦ ταραξαντος τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ τότε ἀναπαύεται, ὅταν ὁ ἀπίστος καταστραφῇ.

Τώρα ἀναλογισθῆτε λαοὺς ἐμφορουμενοὺς ὑπὸ τοῦ διπλοῦ πάθους τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τοῦ φόβου εἰς χεῖρας ἀνθρώπων πολιτικῶν ἐνούτων πρὸς τούτοις τὸ πάθος τῆς διοικήσεως, καὶ θέλετε ἀνεύρει πάσας τὰς αἰτίας τῶν πολέμων τῶν Ἀρειανῶν, σφαζομένων ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μεχρι τοῦ ἑτέρου ἄκρου τῆς γῆς διὰ τὴν λέξιν τοῦ ὁμοουσίου, τῶν πολέμων τῆς καταστροφῆς τῶν Βοδοίων καὶ Ἀβιγίων, θέλετε ἴδει τὰς Κάτω χώρας πλημυραύσας αἵματος κατὰ διαταγὴν Φιλίππου τοῦ Β' καὶ τοῦ Δουκὸς τῆς Ἀλβης. Τοὺς ἀλίτας τοῦ Βαλεστάιν μετατρέποντας ὅλην τὴν Γερμανίαν εἰς ἔρημον, θέλετε ἴδει ἐν Ἀμερικῇ ὀλοκλήρους φυλάς ἐξαλειφομένας ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, τὴν Ἀγγλίαν ἀπαδεκατιζομένην ὑπὸ τῶν Γυδῶρων (Tudores), θέλετε τέλος πάντων ἔχει τοὺς Σταυροφορικοὺς πολέμους, τὸν Σικελικὸν ἔσπερινόν, τὴν Ἰρλανδίαν Ἰακώβου τοῦ Α' καὶ τὴν Γαλλίαν τοῦ Ἀγγίλου Βαρθολομαίου, τῆς Κ. Μαίntenου καὶ τῶν Δραγωνάδων (Dragonades).

Συγγραφεὺς τις ἠρίθμησε μετὰ πολλῆς παραβλέψεως τὰ θύματα τῶν θρησκευτικῶν πολέμων ὑπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν εἰκονοκλαστῶν μέχρις ἐσχάτων, καὶ εὗρίσκει μεθ' ὅλης τῆς μετριότητος 9,718,000 ἀνθρώπων θανατωθέντων διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐντέλλοντος «ἀγαπᾶτε ἀλλήλους».

Ὁ Βολταίρος, τοῦ ὁποίου τὸ δαιμόνιον πνεῦμα ἐνίοτε φωτίζει ὡς ὁ ἥλιος, ἔγραφε τὰ ἐξῆς. Τὸ ἱερατεῖον εὐλογεῖ τὰς σημαίας τῶν ληστάρχων καὶ δέεται παρρησία τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῶν στρατευομένων ἵνα κατασφάξωσι τοὺς ἑαυτῶν πλησίον, οἵτινες ἐὰν σφάξωσι κατὰ τύχην δύο ἢ τρεῖς χιλιάδας ἀνθρώπων δὲν εὐχαριστοῦσι τὸν Θεὸν δεόντως·

ὅταν ὅμως ἐξολοθρεύσωσι δέκα χιλιάδας περίπου διὰ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ πυρός, ὅταν ἵνα ἀποκτήσωσι τὸν στέφανον τῆς δόξης κατασκάψωσιν ἐκ βάθρων πόλιν τινα, καὶ ἐκ τῶν κατοίκων αὐτῆς ἀπομείνωσι ὀλίγαι μητέρες τύπτουσαι τὰ στήθη καὶ τίλλουσαι τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τῶν πτωμάτων τῶν τέκνων καὶ συζύγων αὐτῶν, καὶ ὅταν ἀπομείνωσιν ὀλίγα νήπια φωνάζοντα καὶ ἀποθνήσκοντα ὑπὸ πείνης ἐπὶ τῶν ἀπεξηραμμένων μαστῶν τῶν μητέρων των, ἃς ἐφόρευσαν οἱ στρατιῶται, ἀφοῦ πρῶτον ἐπ' αὐτῶν ἠσέλγησαν, τότε ἀρχίζουσιν οἱ κανονοβολισμοὶ, ἀντηχοῦσιν οἱ κώδωνες καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἀνημμένων λαμπάδων καὶ εὐωδῶν θυμιαμάτων, οἱ ἱερεῖς ἐνδεδυμένοι χρυσοῦφαντα ἄμφια καὶ ὀράρια, καὶ ψάλλοντες κατὰ παραλληλῆν ὕμνους εἰς δόξαν τῶν μαιφόνων, ἀναπέμπονσιν εὐχαριστίας εἰς τὸν Θεόν, ὡς εὐδοκήσαντα νὰ κατασφαγῶσι τὰ τέκνα του. Ἡ δὲ νίκη ἀπολύει πάντων τῶν ἐγκλημάτων τοὺς νικητὰς καὶ ἀνταμείβει αὐτοὺς διὰ τιμῶν καὶ ἐγκωμίων.»

«Ὅσον ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος ἀποτροπιάζεται στρέφων τὸ βλέμμα εἰς τὰς ἐποχὰς ταύτας τῆς λύσεως τῆς ἀνθρωπίνου καρδίας, τόσον ἀφ' ἐτέρου θαμβοῦται, ἀπαντῶν ἐν αὐταῖς εὐγενεῖς χαρακτηρας διαλάμποντας ὡς ἀδάματας.

Καὶ τίς δὲν θαυμάζει τὴν γνωστὴν ἀξιοπρεπῆ ἀπάντησιν τοῦ Κόμητος τῆς Ὀρθῆς πρὸς τὸν βασιλέα του Κάρολον τὸν Θ', διατάξαντα καὶ τοῦτον ἵνα ἐκτελέσῃ τὴν σφαγὴν τῶν διαμαρτυρουμένων κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην νύκτα τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου Βαρδολομαίου τοῦ 1572. «Μεγαλειότατε, εἶπεν εὖρον μεταξὺ τῶν πολεμιστῶν τῆς φρουρᾶς ἀγαθοὺς μόνον πολίτας καὶ γενναίους στρατιώτας ἀλλ' οὐδὲ ἓνα δῆμιον.»

«Sire, je n' ai trouvé parmi les des gens du guerre de la garnision que bons citoyens et braves soldats, mais pas un bourreau.»

Καὶ τίς δὲν συγκινεῖται ὑπὸ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Εὐγενοῦς Μαντμορέν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ περίστασιν.

«Βασιλεῦ, ἀπήντησεν οὗτος, ἔλαβον προσταγὴν τινα φέρουσιν τὴν σφραγίδα τῆς μεγαλειότητός σου διὰ νὰ θανατώσω τοὺς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ μου Εὐαγγελικούς. Σεβόμενος τὴν Μεγαλειότητά σου πιστεύω ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι πλαστή. Ἄν δὲ, ὁ Θεὸς μὴ δώσῃ, ἦναι ἀληθῆς, σεβόμενος καὶ πάλιν τὴν Μεγαλειότητά Σου δὲν ὑπακούω.»

Τοιαῦτα εἰσὶ τὰ αἷτια προερχόμενα ἐκ τῶν χειρίστων παθῶν τοῦ ἀνθρώπου τὰ γεννῶντα καὶ διατρέφοντα τοὺς θρησκευτικούς πολέμους, αἷτια ἐν οἷς προστίθενται ἐνίοτε καὶ ἄλλα διαφόρου φύσεως. Ὅπως δὲ οἱ ἀρχηγοὶ καλλιέργουσι συνήθως τὴν πίστιν τῶν λαῶν ὅπως ἐκ ταύτης ἀποκτήσωσιν ὅπλα τῆς φιλοδοξίας των, ὡσαύτως καὶ οἱ λαοὶ μινύουσιν πολλάκις εἰς ιδέας καθαρῶς θρησκευτικὰς ιδέας θετικωτέρας, ἢ ἀνεξαρτησίας ἢ πολιτικῶν ἢ κοινωνικῶν ἀναμορφώσεων, ὡς ἐγένετο ἐπὶ Ἰακώβων ἐν Γαλλίᾳ, ὅτε πᾶσαι αἱ ὑπέρμαχοι δυνάμεις τῆς ιδιωκτησίας ἠνώθησαν κατ' αὐτῶν, ὡς ἠνώθησαν οἱ ἱππῶται οἵτινες συνῆλθον νὰ τοὺς καταπολεμήσωσιν ἀπὸ τὰ ἔγκατα τῆς Βοημίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας.

Σπουδαίαν προσέτι αἰτίαν τῶν πολέμων δυτάμεθα νὰ προσθέσωμεν τὴν τῆς κοινῆς δοξασίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλασμένος ὥστε νὰ θαυμάζῃ πᾶν μέγα, ἔστω καὶ κακόν. Λοιπὸν τὰ στρατόπεδα, αἱ πολεμικαὶ μουσικαὶ, αἱ βρονταὶ τῶν πυροβόλων, αἱ μάχαι καὶ αἱματοχυσαὶ ἀφαρπάζουσι τὴν φαντασίαν καὶ ἐκπλήττουσι τὴν κοινὴν γνώμην.

Οἱ ποιηταὶ εὐρίσκουσιν ἐν αὐτοῖς δραματικώτατον θέμα, οἱ ἱστορικοὶ ἀφθονον ὕλην, αἱ δὲ κοινωνίαι ἀντικείμενον θαυμασμοῦ. Τότε ἕκαστος πολίτης φιλοτιμεῖται νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸ μέγα τελούμενον δράμα. Ἐκαστος εὐρίσκει ἐν τῷ πολέμῳ στάδιον εὐρὺ φιλοδοξίας, ὅπως αὕτη κοινῶς ἐννοεῖται.

Οὕτω βλέπομεν πολλάκις ἀνθρώπους σπεύδοντας ὅπου ἐξερράγη πόλεμος, ἵνα λάβωσι μέρος ἐν αὐτῷ, προσκολλώμενοι εἰς ἐν τῶν διαμαχομένων μερῶν ἀδιαφό-

ρως· καὶ ἂν μὲνοὶ αὐθόρμητοι οὔτοι σύμμαχοι ὠθοῦντο εἰς τοῦτο ὑπὸ εὐγενοῦς τινος αἰσθήματος, ὡς ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τοῦ προσενεγκεῖν ἄρρωγὴν εἰς τὸν ἀδικούμενον ἢ δικαιοσύνη θὰ ἐπήνει αὐτούς. Ἐὰν ἐπὶ τέλους μετέβαινον εἰς τὸ ξένον στρατόπεδον ὡς μισθωτοὶ, ὡς ἄνθρωποι τέλος πάντων, οἵτινες πεινῶντες εὐρίσκουσιν ἐπάγγελμάτι, ἢ ὡς στρατιῶται ἢ ὡς δῆμιοι μισθούμενοι ἵνα φονεύσιν ἀνθρώπους, ὑπομονή· ὅταν ὁμως οἱ ζηλωταὶ οὔτοι οὐδέτεροι ὄντες πρὸς τὰ διαμαχόμενα μέρη, σπεύδουσι καὶ προςκολλῶνται ἀδιαφόρως εἴτε εἰς τὸ ἓν εἴτε εἰς τὸ ἕτερον τῶν διαμαχομένων στρατοπέδων ἀπλῶς ἵνα δείξωσιν ὅτι εἶναι ἄνθρωποι τοῦ πολέμου καὶ τῶν αἱμάτων καὶ δρέψωσι μεμιασμένας δάφνας κενοδοξίας, ἢ ἠθιπὴ τοὺς καταδικάζει ἀνεγκλήτως.

Εἶναι λοιπὸν ἔργον ἐκπολιτιστικὸν τὸ ν' ἀποβληθῶσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ πεπλανημέναι δοξασίαι ἀποκρουόμεναι πανταχόθεν· οἱ παιηταὶ ἄς ἀναζητῶσιν εἰς μύθους τὰ θέματα τῶν ποιητικῶν ἔργων των, ἢ ἄς ὑμνῶσι τόσους ἥρωας πεσόντας ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς πατρίδος των! οἱ ἱστορικοὶ ἄς μὴ ἀφηγῶνται ξηρὰ γεγονότα καὶ ἄς μὴ ἀναφέρωσι μόνον τὴν ἰκανότητα καὶ τὰ θαυμαστά στρατηγήματα τῶν στρατηγῶν, ἀλλ' ἄς λαμβάνωσι καὶ τὸν κόπον νὰ φέρωσι καὶ ὀλίγας ἠθικὰς κρίσεις ἐπὶ τῶν τελευμένων. Ἰδῶμεν πρὸς στιγμὴν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ τελευταίου Γαλλοπρωσσικοῦ ποκέμου· κατ' αὐτὸν διότι ὁ Ναπολέων ἐνόμισεν ὅτι ὁ Γουλιέλμος ὑποστηρίζει τὴν ἐκλογὴν τοῦ Χοενζόλερν διὰ τὸν θρόνον τῆς Ἰσπανίας, χωρὶς νὰ φροντίσῃ νὰ ἐξετάσῃ τί ἐφρονεῖ περὶ τούτου ὁ λαὸς τῆς Ἰσπανίας, ἢ διότι ἐνόμισε καλὸν ν' ἀπασχολήσῃ εἰς πόλεμον τὰς δυνάμεις τῆς ἐπικρατείας, διότι πολὺ ἐμερίμνων περὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἢ διότι ἀπλῶς ἐπῆλθεν αὐτῷ ἡ ὄρεξις νὰ ὠθήσῃ εἰς μονομαχίαν τοὺς ἐντεῦθεν τοῦ Ῥήνου πρὸς τοὺς πέραν αὐτοῦ, ἢ καὶ ἀντιστρόφως διότι ὁ Βίσμαρκ ἢ ὁ Γου-

λιέλμος ἠθέλησαν νὰ δοκιμάσωσι τὰς δυνάμεις τῆς Γερμανίας καὶ νὰ ἀποδείξωσι διὰ τῆς θυσίας ἑκατοστίων τινῶν χιλιάδων πολιτῶν ὅτι αὐταὶ ὑπερτεροῦσι τὰς τῶν λαῶν τῶν πέραν τοῦ Ῥήνου, οἵτινες ἀδικοῦσι τὸν κόσμον διότι λαλοῦσι τὴν γαλλικὴν καὶ διότι ἡ χώρα ἦν κατοικοῦσι διακρίνεται εἰς τοὺς γεωγραφικοὺς χάρτας διὰ χρώματος ἐρυθροῦ, ἐξώθησαν δύο λαοὺς οἵτινες οὐδεμίαν ἔριν εἶχον πρὸς ἀλλήλους καὶ μάλιστα πρὸ δύο ἐτῶν συνεμάχουν, εἰς καταστρέπτικώτατον πόλεμον, καθ' ὃν ἑκάτερα τὰ ἔθνη κατεκυλίσθησαν εἰς τὸ αἶμα καὶ κατηναλώθησαν κατεταπεινώθη ἡ Γαλλία, ἢ δὲ Πρωσσία ἀπεξημιώθη διὰ τὸ ἀφθονον αἶμα τὸ ὑποῖον ἔχυσαν ὑπὲρ τὰς 100 χιλιάδας θανατωθέντων Γερμανῶν ἀντὶ χρυσίου· ἢ δὲ ἀποζημιώσεις αὕτη ἀμφιβάλλομεν ἂν ἐξισοῦται πρὸς τὰς ζημίας ἃς ὑπέστη ἕνεκα τοῦ πολέμου.

Λοικὸν ἐξετάζοντες ἐμβριθῶς τὰ αἷτια καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου καὶ ἀνευρίσκοντες ὅτι συχνὰ οἱ λαοὶ γίνονται ὄργανα τυφλὰ ἀρπακτικῶν καὶ φιλοδόξων ἀξιώσεων ἢ μικροφιλοτιμιῶν, φρίττομεν ἀναλογιζόμενοι εἰς ποῖον βαθμὸν ἀναισθησίας ἄγονται πολλάκις τὰ ἔθνη, καὶ αἰσχυρόμεθα ὅτι εἴμεθα ἄνθρωποι!

Τοιαῦτα μόνον ἠδυνήθηεν νὰ ἐκθέσω κακὰ τοῦ πολέμου· ἀλλὰ πρὶν περατώσω τὸν λόγον, ὀφείλω νὰ προσθέσω τοῦτο, ὅπερ ἐννοεῖται καὶ ἂν δὲν ἐλέγετο, διότι εἶναι δικαίωμα φυσικὸν, ὅτι ὅσον ὁ πόλεμος ἀποκρούεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς ὅταν προέρχεται ἐκ ποταμῶν αἰτιῶν καὶ πρὸς σκοποὺς ἰδιοφελείας, τόσον ἀφ' ἑτέρου ἢ συνείδησις ἐπιβάλλει ὡς καθῆκον ἱερὸν εἰς πάντα ἄνθρωπον καὶ εἰς πᾶν ἔθνος νὰ προστρέξῃ εἰς τὴν βίαν πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ, ἢ πρὸς ἀνάκτησιν αὐτῶν, ἂν τυχὸν ἀπωλέσθησαν ὅπως δῆποτε!

Τοιαύτη ἐστὶν ἡ ἀπόφασις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως.